

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

Xavier Ferré Trill (URV - Tarragona)

Jordi Solé Blanch (URV - Tarragona)

Resum

L'objectiu d'aquest article és contextualitzar teòricament el marc social de la relació entre societat i educació d'ençà de la crisi del model de creixement de l'organització productiva fordista. La reflexió que presentem fa referència a dos aspectes estructurals que condicionen la vida social: les finalitats "epistemològiques" i econòmiques de la denominada societat del coneixement (potsfordista) i les implicacions socials que aquest suposat "nou" model d'organització comporta en el món de les nacions, de les cultures (i de les llengües). És a dir, hom planteja si existeixen vies reals de resolubilitat pertocant a les cultures i pobles minoritzats dins el context -no pas nou- de la internacionalització de les relacions econòmiques i de les polítiques d'homogeneïtzació de l'estat-nació. Aquests paràmetres poden ser significatius per a conceptuar l'educació com a institució activa davant les contradiccions socials i arribar al qüestionament del que s'ha vingut a denominar 'racionalisme oligàrquic'.

Paraules clau: globalització, estructura social, intercanvi desigual

Abstract

The objective of this article is to set the social frame of the relation in a context theoretically between society and education since the crisis of the model of growth of the industrial productive organization. The reflection that we present makes reference to two structural aspects that condition the social life: the epistemological and economical purposes of the denominated society of the knowledge and the social implications that this supposed "new" model of organization entails in the world of the nations, of the cultures (and of the languages). That is, we propose if there are real ways of resolubility corresponding to the cultures and minorities in the context –not new- of the internationalization of the economic relations and of the policies of homogenization of the state-nation. These parameters can be significant to considerer the education as an institution active in the face of the social

contradictions and the able to question the that has been come to denominate "oligarchic rationalism".

Key words: Globalization, social structure and unequal exchange

1. Societat del coneixement i model de creixement

El sistema educatiu, com a reproductor de referents culturals i cívics -factors de legitimació de cultures polítiques-, ha de circumscriure's en els canvis –i crisis cícliques– de tendència general de les societats industrialitzades. En els darrers trenta anys, el sistema d'organització social i econòmic capitalista ha mostrat contradiccions internes que han dut a una recomposició del model de societat, el plantejament de la qual té a veure amb les noves concepcions d'organització del treball i de producció de béns (culturals). Així, el model educacional ha de fer front als *inputs* externs provinents dels requeriments d'un tipus d'economia basada en la demanda de força de treball qualitativa. Cal plantejar, doncs, si l'educació ha esdevingut un àmbit d'aplicació de l'anomenada economia del coneixement i quines són les seves característiques i limitacions.

La societat del coneixement o del 'processament de la informació i la comunicació' (=societats de serveis i informatitzades) es conceptua a partir dels anys setanta com a conseqüència del canvi estructural en el model de creixement dels països industrialitzats. Amb tot, no es tracta de la irrupció d'un nou 'mode de producció', sinó que, és clar, es tracta de l'emergència d'un nou tipus d'organització social capitalista. Aquesta nova organització de concentració de capital es defineix entre els anys 1968 i 1973, és a dir, en un cicle curt que ve marcat per una contestació a la societat de consum i al seu model ideològic populista i autoritari (cicle de revoltes urbanes europees i centre i nord-americanes el 1968), i per la nova orientació econòmica arran de la crisi energètica estructural de 1973.

Alain Touraine a *La societat post-industrial* (1969 [1971]) ha sistematitzat les característiques culturals, polítiques i ideològiques d'aquesta organització social que es basa en la ideologia tecnocràtica (com a neutralitzadora del reconeixement del conflicte social), en el consum i en la socialització de la programació (el sociòleg francès parla de 'societats programades'). L'acumulació de capital canvia de tipologia (industrial) i es basa en la monetarització del coneixement, de la informació. La societat del coneixement o societat industrial avançada tracta d'integrar les classes socials a través de l'alienació que, com Touraine defineix, és una conseqüència de les relacions socials i no estrictament d'un fet econòmic. L'àmbit de decisió de la classe subalterna resta determinat per les necessitats de dominació de la classe dominant.

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

El model de societat i de cultura (processos d'aculturació) que s'articula a partir de la segona meitat dels anys setanta i, centralment, als anys vuitanta i noranta, és conseqüència de la transició del model de producció fordista al postfordista. Mentre que el fordisme –hegemònic a l'Europa Occidental entre 1945 i 1973– es basava en la relació harmònica entre forces productives i l'acumulació de producció, i, en conseqüència, comptava amb una demanda constant (relació oferta-demanda); el postfordisme es basa en una individualització del procés productiu, no tant en la producció en sèrie. Aquest canvi d'estratègia de producció obeeix a una creixent demanda flexible que sol·licita productes amb valor afegit, és a dir, “manufactures” amb un suport determinat d'investigació i d'innovació (el que es coneix amb la suma ‘Recerca més Desenvolupament’). El cicle del producte, doncs, és un factor explicatiu (intern) a l'hora d'establir l'evolució en el sistema de l'organització del treball arran de la primera meitat dels anys setanta. El factor definitori –tècnic– en l'evolució d'ambdós models esmentats és la centralitat que obté la tecnologia de la informació i la comunicació (TIC), o telemàtica, en el model postfordista o postindustrial (propi dels països de l'eix septentrional del planeta). És a dir, la societat basada en la demanda de terciarització (serveis) i educació (capital humà). Per aquesta raó, es parla de societats neocapitalistes o, també, societats industrials avançades. És a dir, societats que estableixen l'acumulació primària de capital a través de la informació i de qualsevol suport que sigui susceptible de produir béns d'informació (bibliografia, premsa, estadístiques, cinema): les noves mercaderies (=‘mercaderies coneixement’).

La societat de la informació s'inscriu en la creixent rellevància de la informació com a *valor directriu* del coneixement: com a factor decisiu no únicament de la política i de la cultura, sinó també de l'organització social i econòmica. La característica que explica aquest tipus de societat és la progressiva substitució dels mecanismes tradicionals de la societat industrial (fordista) per les noves formes d'intercanvi basades en la informació (nova força productiva). Aquesta perspectiva s'ha definit als anys noranta del segle passat com a conseqüència directa de la ràpida transformació dels sistemes de comunicació i, ben especialment, arran de la intersecció de la tecnologia informàtica i de les telecomunicacions. Aquesta transformació es fa més expansiva a conseqüència de la generalització de la digitalització. La digitalització acaba amb les diferències entre els processos tècnics de la informàtica i els mitjans de comunicació, tot contribuint a formar afinitats o complementarietats de treball –les sinergies– entre sectors com el de la indústria cultural, la televisió, les telecomunicacions i l'organització del treball. Aquesta darrera circumstància, pròpia de la societat postindustrial, incorpora la informació com a font primària (matèria primera) a l'hora d'emprar el coneixement organitzat (com a bé de capital) i la tecnologia com a factor intel·lectual: generador de coneixement. El sector professional constituent de la producció és el científicotècnic, l'àmbit format en la creació dels models abstractes, la simulació i l'anàlisi de sistemes. Amb tot, el fet cert és que la informació ha esdevingut un elemental fonamental per a explicar

les principals lògiques de la nostra societat, i no pas únicament els aspectes ideològics i culturals, sinó més generalment els distints sectors de l'organització social.

A la dècada dels anys noranta les qüestions socioculturals derivades de l'emergència de la societat del coneixement esdevenen afer públic, tot implicant agents polítics i socials. Aquesta implicació, no estrictament tècnica o científica, evidencia la centralitat dels fets socials derivats de la informatització al sí de les formacions socials: decisions de les noves polítiques tecnològiques i, fonamentalment, impacte en les polítiques socials de cara a les limitacions en l'ocupació laboral. A nivell geopolític, l'efecte sobre el control de la informació determina, és clar, els acords del Grup de Països denominats 'Potències Industrialitzades' [G-8], els quals basen llurs estratègies competitives per decidir l'hegemonia mundial –com a vessant de l'economia financera (banca i borsa): 'capitalisme planetari' (Aracil, Oliver, Segura, 1998:403)–¹ en l'organització, presa de decisions i gestió dels fluxos comunicatius i informacionals. Qui té la informació té el poder econòmic, com a condicionador de la presa de decisions polítiques. No en va, es vincula la irrupció de les noves tecnologies a la formació i potencialitat hegemònica dels nous imperis informatius (mercantilització de la informació: 'quota de pantalla').

En síntesi, les variables que expliquen l'estructura –econòmica i social– de la informació són: 'indústria de la informació' (informació com a força productiva: telecomunicacions, informàtica), 'economia del coneixement' (producció i mercat: oferta-demanda) i 'societat del coneixement' (models sociopolítics, culturals i ideològics).

En conseqüència, la traducció cultural d'aquest nou cicle productiu duu a parlar de la indústria cultural com a inserció de la creació intel·lectual dins les xarxes i cadenes de producció incloses en la societat de la informació. La cultura, doncs, també s'ha traduït en termes de xarxa comunicativa i de noves tecnologies. Així, la telematització de la cultura comporta que l'anomenada 'societat de masses' (adscrita al sistema de producció fordista) i els mitjans convencionals de transmissió cultural, comencin a donar pas a una 'nova societat de la informació' que intervé directament en els canvis culturals (estandardització de l'opinió pública) i en les formes de treball i d'organització.

¹En el període 1982-1995, pel que fa al nombre de societats, els primers països eren: El Japó (de 35 a 62 societats), Estats Units d'Amèrica (de 80 a 53 societats) i Alemanya (de 17 a 23 societats).

2. La transformació de les estructures sociopolítiques i empresarials

Allò que caracteritza la societat del coneixement –vinculada al sorgiment d'un Tercera Revolució Industrial– és precisament l'ús del coneixement concebut com a infraestructura –mitjans tècnics– per a produir béns que puguin créixer exponencialment la generació de coneixement (i de benefici). Així, existeix una correlació entre el coneixement científic i la creació de les bases de desenvolupament econòmic en clau tecnològica. Es tracta del que els economistes (Jordi Vilaseca & Joan Torrent: 2005: 39) han definit com a emergència del 'paradigma tecnicoeconòmic' per a fer referència a la centralitat del coneixement científicotècnic, estructurador de l'economia del coneixement, un eix de la qual són les petites i mitjanes empreses amb branques especialitzades de producció [clusters].

Aquest tipus de societat –en el marc de la societat industrial avançada o postindustrial– indueix alguns autors a parlar de la irrupció de la informació com a valor de canvi en termes de 'revolució'. Aquest aspecte, però, és polèmic ja que aquesta darrera categoria al·ludeix a la transformació del model d'estructura sociopolítica. Amb tot, sociòlegs com Ulrich Beck, Scott Lash i Antoni Giddens introdueixen –en el context del reformisme socialdemòcrata– el concepte de 'modernització reflexiva' [1994 (1997)] per a destacar que en el marc condicionat per les "estructures de comunicació i informació" podem constatar que vivim en un capitalisme "desorganitzador", no tant en el sentit de reflexivitat institucional com en el "fi", i en la crisi de legitimitat d'institucions i organitzacions. Aquest aspecte es dona a causa dels intercanvis socioculturals intensius i extensius que tenen lloc, cada cop més, fora d'institucions o organitzacions formals. Per aquesta raó, es tracta d'un capitalisme descentralitzat, atès que les formes de producció tecnològiques necessiten una nova estructura –horitzontal–, amb diversos centres de decisió autònoms. El que pretén la modernització reflexiva és la modificació de normes envers el dirigisme normatiu de la 'política simple': 'inventar allò polític'. És a dir, realitzar *"una política creativa i autocreativa que no conreï ni remogui les antigues hostilitats, ni en derivi els instruments de poder i els intensifiqui; en lloc d'això, es tracta d'una política que dissenyi i forgi nous continguts, noves formes i noves aliances"* (1997: 56). La finalitat és prioritzar la 'reforma de la racionalitat' com alternativa al 'predomini de l'acció tecnocràtica i burocràtica'.

El nou tipus organitzatiu empresarial pren la forma d'activitat de 'negoci electrònic' i d'empresa xarxa (cooperació de diverses empreses o branques productives), organitzats en funció de la divisió del coneixement com a divisió del treball. S'imposa, així, una nova forma de proletarització del conjunt de la força de treball a través de la qual la societat del coneixement s'articula d'acord a la demanda del model financer-empresarial. A nivell pràctic, aquest fet és el que permet tractar el factor de flexibilitat (formes retrobades d'economia domèstica a través del teletreball) i l'establiment de

‘treball en xarxa’ interdisciplinar. S’ha produït així un procés simultani de requalificació i desqualificació de la força de treball. La creixent importància del coneixement en aquesta societat fa que adquireixi un paper decisiu la mà d’obra qualificada. Els que no estan en condicions d’incorporar-se als grups qualificats es converteixen, cada vegada més, en un exèrcit de proletaris dedicats a una gran varietat de serveis o a la reconversió ². D’altres acaben sent víctimes d’una situació d’atur de llarga durada. En aquest últim grup hi trobem una part de l’antiga classe industrial treballadora, la menys qualificada, els immigrants i els grups ètnics.

Bona part dels estudis disponibles –tal i com apunta Capel-, destaquen l’existència d’aquesta polarització cap a dalt i cap a baix, vàlida sobretot per a les ‘ciutats globals’. *“Hacia arriba, en relación con servicios cuaternarios en general, que atraen a individuos cualificados en finanzas y otras actividades, en una atracción que se ve afectada por la jerarquía urbana, es decir, tanto más cualificados cuanto más importante es la ciudad (...). Hacia abajo, en relación con esas oleadas de inmigrantes poco cualificados que exige la nueva economía posindustrial”* (1997:98).

La reestructuració de l’economia té els seus efectes pel que fa a la demanda de fluxos migratoris a nivell global quan es produeix una situació de creixent integració del mercat de treball. Seguint Capel (1997), el que es preveu és la constitució de fluxos multidireccionals, d’uns països a d’altres, que afectaran a segments diferents de la població. Per un costat, s’inclou aquí tota una sèrie de grups creixentment mòbils, tals com directors, gerents i tècnics superiors d’empreses multinacionals o transnacionals; tècnics mitjans i administratius de les mateixes empreses; professionals liberals que no necessiten homologar o convalidar els seus títols; professors, estudiants i graduats joves la mobilitat dels quals està sent estimulada per programes específics; jubilats que es dirigeixen cap el sud a la recerca de llocs amb un clima més benigne i que acaben per establir colònies residencials molt nombroses, etc. Per l’altre, es tracta, en bona part, d’una immigració menys qualificada, en la que hi ha elevades xifres d’eventuals i aturats, població sense estudis, majoritàriament peons i treballadors no especialitzats, abocats a ocupar-se en sectors d’activitat econòmica intensiva en mà d’obra i amb poques exigències pel que fa a la qualificació.

Així, l’organització i disposició de l’empresa no qüestiona –ans la ‘modernitza: la impersonalitza– la concentració i acumulació de capital (i.e.: els nous imperis telemàtics com Microsoft). L’objectiu organitzatiu formal és

² Anthony Giddens afirmava en un article publicat a *El País* (“Mejorar las universidades europeas”, 10/04/06) que en les actuals economies avançades més del 80% de la mà d’obra treballarà en els sectors de producció de coneixement. Cal alertar, però, que aquests nous treballadors qualificats constituirà un nou proletariat dedicat a rutines tècnico-administratives que faran circular informació, malgrat que certes veus propagandistes del món de la informàtica i les noves tecnologies la puguin fer passar per coneixement a fi d’envestir aquestes noves ocupacions d’un estatus superior.

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

el de relacionar tecnologies digitals, formació de força de treball i organització en xarxa.

D'altra banda, el model del sistema de treball té efectes en l'organització social, més difusa, on *aparentment* no s'expliciten les contradiccions de classe. En aquest sentit, hom tendeix a identificar la societat actual com 'anòmica' (concepte formulat pel sociòleg contemporani Émile Durkheim) atesa la manca creixent de valors cohesionadors adreçats al conjunt social.

3. Un nou 1984

El fet de plantejar aquesta modalitat de capitalisme –informacional, segons Manuel Castells– explica la consideració crítica de la modernització (industrialització i canvi social) com a 'modernització reflexiva'. Segons aquest concepte, es tracta d'interpel·lar els agents socials (=moviments socials alternatius, antiglobalitzadors), polítics i econòmics per a definir l'horitzó, l'orientació global, de la societat en xarxa (=Internet) i evitar que els seus beneficis esdevinguin un oligopoli. Per aquesta raó, hom al·ludeix al 'dret a l'autodeterminació informativa' com a sinònim de generació i gestió d'informació fora de les grans xarxes que dominen el mercat informàtic (=informatiu). La qüestió plantejada per aquesta modernització crítica és si la societat del coneixement genera un desequilibri, un desfasament, entre el 'canvi tecnològic' i el desenvolupament polític (com a radicalitat democràtica). La qüestió a explicitar és si "l'ordre" tecnològic controla l'organització política: sobre quins models pot hipotèticament influir. Val a dir, com a exemple, que la literatura sociològica de l'escriptor George Orwell es va avançar davant aquest dilema en la novel·la 1984, contrautopia del que seria una societat organitzada pels controladors de la informació, del llenguatge, de la memòria: de la censura sobre un passat determinat, del que és i no és notícia, del que ha de ser i no ha de ser sabut i interioritzat.

El model de creixement vigent –basat en el pas del fordisme al postfordisme (i.e: producció de la cadena d'automòbils)– en el qual s'inscriu la societat del coneixement, reproduïx actituds convencionals provinents de la societat de consum de masses. La dita societat del coneixement incorpora a la seva realitat aspectes com els processos de globalització, dualització social, integració transnacional i crisi del pensament (idealitats alternatives al nou model de societat). És a dir, la globalització, com a interconnexió mundial dels centres de decisió i gestió dels recursos, no és un fet sociohistòric nou. D'ençà del procés d'integració comercial a l'època moderna (ss. XVI-XVIII), la relació entre dependència econòmica i metropolització de l'excedent colonial ha pres diverses formes d'explotació, d'exacció de l'excedent. Actualment, la designació de globalització té a veure amb l'efecte de la informació i del coneixement d'abast mundial. Amb tot, científics socials crítics identifiquen –en la tradició de l'historiador Samir Amin (intercanvi

desigual) i Immanuel Wallerstein (economia-món)– el fenomen de la globalització amb l'imperialisme econòmic. Per tant, el que anomenen 'globalització' és la resultant del procés històric de concentració de capital, ara sota la forma del monopoli de la informació. Aquesta evolució és el que ha dut a parlar de 'múltiples formes' de formació d'un "únic" mercat mundial (Comas: 2002).

La globalització coetània té a veure amb la generació de les anomenades 'empreses globals', el centre decisió de les quals no és físic. Són, segons Ignacio Ramonet, *"una xarxa constituïda pels seus elements, que es troben dispersos per tot el planeta. Cada element s'articula amb la resta com un mecano i allò que els articula és la pura racionalitat econòmica, la dinàmica regidora de la qual es planteja essencialment dos objectius: la rendibilitat i la productivitat"* (1999: 84). Aquesta és la lògica de l'economia transnacional emergent que obvia els models polítics nacionals i es guia per la lògica del mercat: el món esdevé un llogaret global.

Aquesta visió pot suggerir que la globalització implica la supremacia de l'economia reduint al mínim el pes de la política. El cert és que l'ascens d'una modalitat concreta de l'economia, la liberal, que ha apartat d'altres formes molt respectables d'intercanvi i economies de petita escala o d'autosuficiència, ens obligaria a precisar a l'hora d'identificar el terme recurrent, llavors, a l'expressió de "globalització neoliberal"³. Els autors més crítics hi veuen, així, la consolidació d'una segona revolució capitalista (Ramonet, 2009); una nova era de conquesta similar a les dels descobriments i la colonització protagonitzada per les empreses i els grups industrials i financers privats, capaç d'arribar a qualsevol punt del planeta, passant per sobre tant de la independència dels pobles com de la diversitat dels seus règims polítics.

En els últims anys els moviments financers s'han desenvolupat de forma espectacular i han perdut paulatinament la seva relació amb els moviments de béns, el treball o qualsevol altre tipus d'actiu real. Els fluxos especulatius han propiciat, paral·lelament, una activa concentració de capital, en la majoria dels casos, sense trobar cap límit per part dels Estats i els seus governs. I és que l'economia que actua a nivell mundial segons aquesta modalitat ha desballestat els fonaments de les economies nacionals i dels seus Estats per alliberar-se dels límits que imposaven el treball i l'Estat tal i com van existir en els segles XIX i XX (Beck, 1998).

El liberalisme modern -segons els seus partidaris-, o el neoliberalisme – segons els seus crítics (George i Wolf, 2002)-, s'ha convertit en la força ideològica que ha inspirat la globalització, *"(...) una versión radicalizada del pensamiento liberal clásico que estima, como éste, que deben reducirse al mínimo las intervenciones económicas de los estados en provecho de una*

³ Viviane Forrester a *Una extraña dictadura* demana que no es confongui la globalització amb la seva gestió ultraliberal en uns moments en els que l'economia governa la política.

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

iniciativa privada que no debe ser sometida a cortapisa alguna" (Taibo, 2002:34). Dit d'una altra manera, la globalització esdevé una declaració dels drets del comerç i dels negocis ⁴.

Alguns autors sostenen que l'hegemonia neoliberal en el procés de globalització ha erigit una 'doctrina de pensament únic' que representa els interessos d'un conjunt de forces econòmiques, en particular les del capital internacional, que en part es va veure formulada i definida al 1944 amb els acords de Bretton Woods. Els seus motors principals i *guardians de la doctrina*, tal i com els defineix Ramonet (2009)-, són les grans institucions econòmiques i monetàries –Banc Mundial, Fons Monetari Internacional (FMI), Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE), l'Organització Mundial del Comerç (OMC), la Reserva Federal dels EEUU, la Comissió Europea, el Banc Central Europeu-, que, amb els seus finançaments, "(...) *enrolan al servicio de sus ideas, en todo el planeta, a numerosos centros de investigación, universidades, fundaciones, los cuales, a su vez, afinan y difunden "la santa palabra"*" (2009:79).

Les propostes neoliberals es presenten com a polítiques de lliure mercat que fomenten la iniciativa privada i la presumpta llibertat del consumidor, premiant la responsabilitat personal i la iniciativa empresarial com a únic motor de riquesa i benestar, a l'hora que es condemna la inoperància d'uns governs incompetents i buròcrates (Chomsky, 2000). L'economia preval, llavors, sobre la política. *"Los demás conceptos clave de la ideología neoliberal son conocidos: el mercado, cuya "mano invisible corrige las imperfecciones y las disfunciones del capitalismo", especialmente los mercados financieros cuyas "señas orientan y determinan el movimiento general de la economía"; la competencia y la competitividad que "estimulan y dinamizan las empresas, conduciéndolas a una permanente y benéfica modernización"; el libremercado sin fronteras, "factor de desarrollo ininterrumpido del comercio y por tanto de las sociedades"; la globalización, tanto de la producción manufacturera como de los flujos financieros; la división internacional del trabajo que "modera las reivindicaciones sindicales y baja los costes salariales"; la moneda fuerte, "factor de estabilización"; la desregulación; las privatizaciones; la liberalización, etc. Siempre en busca de "menos Estado", un arbitraje constante a favor de las ganancias del*

⁴ Per entendre alguns dels principis bàsics en els que es fonamenta aquesta ideologia us remetem a la lectura del *Informe Lugano* de Susan George (2001). En aquest llibre, l'autora va proposar un joc intel·lectual molt original amb el que els promotors imaginaris d'aquest informe (els representants de les directrius econòmiques i polítiques del planeta) encarreguen a un grup d'experts altament qualificats un estudi que els permetés conèixer els graons més dèbils i els obstacles als que cal fer front per a la realització hegemònica i incontestable del sistema –tal i com ho expressava Vázquez Montalbán en el pròleg del llibre- que no és altre que el desenvolupament capitalista anomenat globalització. << *Bajo este prisma, la presente edición del Informe Lugano ofrecería uno de los diagnósticos más reveladores de las condiciones objetivas y subjetivas de la situación del capitalismo y de sus perspectivas de futuro, informe autocrítico en algún punto, pero construido para ratificar la hegemonía del capitalismo (...) >>* (2001:7).

capital en detrimento de las del trabajo. Y de la indiferencia frente a los costos ecológicos" (Ramonet, 2009:80).

El paper de l'Estat en una economia globalitzada esdevé, així, residual. No pot controlar els canvis, ni els fluxos monetaris, d'informació o mercaderies. S'ha quedat sense instruments per oposar-se als mercats, frenar el flux de capitals o contrarestar l'acció dels mercats que van en contra dels seus interessos i els dels seus ciutadans. L'intercanvi lliure de capitals i les privatitzacions massives de serveis públics bàsics han permès la transferència de decisions capitals (en matèria d'inversions, treball, jubilacions, salut, educació, cultura, protecció del medi ambient) de l'esfera pública a la privada. I és així com la pressió dels *lobbies* dels grans grups financers, empresarials i mediàtics, amb economies més poderoses que les de països sencers, deixen sentir tot el seu pes sobre les decisions polítiques.

4. Cap a l'homogeneïtzació econòmica i cultural

El cosmopolitisme –com a homogeneïtzació dels interessos culturals i polítics legitimada pels estats-nació– té un fil econòmic que substitueix les cultures nacionals per una inventada (invent de la tradició) cultura i adscripció identitària universalistes.

La situació derivada de l'aplicació de la xarxa del coneixement no esgota velles causes pendents. En efecte, la desigualtat socioeconòmica creixent del planeta, la persistència de la taxa d'analfabetisme funcional, el contingent constant de l'exèrcit de reserva, la taxa de desocupació (adscribita a la flexibilització de la plantilla, a la individualització de les relacions socials de producció empresari-treballador i als processos de deslocalització industrial),⁵ la constatació de noves formes de marginalitat i pobresa (Wacquant, 2007) i l'esgotament progressiu dels recursos naturals del planeta, demostren que el model 'horitzontal' de productivitat, a través del coneixement, no esgota la vinculació entre mundialització i creació d'un mercat únic (=d'una cultura mundialment homologada).

Aquesta situació ha polaritzat les opinions envers les possibilitats de transformació política que hipotèticament es poden construir a partir de les TIC. Així, existeix una anàlisi optimista que defensa com les definides com a noves tecnologies poden incrementar la participació política real a partir d'una democràcia on hi hagi equitat d'oportunitats i on els actors individuals organitzin l'acció col·lectiva (increment de la participació democràtica a través de la 'democràcia electrònica'). L'horitzontalitat organitzada s'estén a l'augment de decisió. Aquesta perspectiva, però, no contempla qui controla i

⁵ La deslocalització és la desubicació física de la producció (o d'una part de la producció) en funció de les condicions del mercat de treball, és a dir, de l'oferta competitiva del salari (normalment entre països de la 'perifèria' respecte de països del 'centre').

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

processa la informació –qui en té el monopoli de la codificació– i sobrevalora la possibilitat de l'adequació de la comunicació a les comunitats socials i polítiques. Es planteja així el debat de l'existència d'un contingent informatiu de nivell humà a través de la xarxa.⁶ O bé, si és l'individu qui se sotmet a Internet. Aquest darrer interrogant sembla que és contemplat pel corrent d'opinió crític, quan sosté que les TIC són del tot insuficients (es consideren un mitjà) a l'hora de plantejar un escenari polític alternatiu: *“La visió utòpica – afirma D. Resnick a La normalització del Ciberespai (1998)– d'una àgora mundial que revitalitzarà la democràcia s'ha d'enfrontar a una dura realitat de judicis i regulacions, de comerç i entreteniment, de partits polítics, de grups d'interès organitzats i activistes polítics, i més important encara, a masses ciutadanes indiferents i avorrides. Encara que la revitalització és possible, és molt més difícil del que hom imaginava”* (apud: A. Batlle, A. Cerrillo, P. Fabra: 2005:74). Segons aquesta orientació hi hauria un canvi de forma, però no pas de contingut, pel que fa a la continuïtat de les modalitats convencionals de domini.

Una semblant opinió és mantinguda pel periodista i intel·lectual Ignacio Ramonet a *Geopolítica i comunicació de final de mil·lenni* (1999). Pel que fa a la 'mutació digital' i als canvis que socialment i laboralment comporta, Ramonet constata que *“ens trobem davant una mutació tecnològica que ho canvia tot: la productivitat, la quantitat de persones treballant, la qualitat del producte i de la feina, la societat, etc. Per això sorgeix la idea de treballar solament trenta-cinc hores, o vint-i-quatre per setmana, etc. La mutació tecnològica produeix tota mena de transformacions, fins i tot en la concepció de l'autoritat, en la mesura que el model de xarxa [=interdependència] s'estén per àmbits diversos”* (1999:69). Aquest canvi també afecta els àmbits de decisió en l'espai planetari: *“La mundialització és el fenomen predominant del nostre moment. La globalització tendeix, d'una banda, a crear un mercat únic, però d'una altra també mira de crear una cultura única, una homogeneïtzació cultural, en la mesura que cada cop més ens definim com a ciutadans consumidors o econòmics, inscrits en un sistema de producció, ja que la globalització permet dislocar la concepció mateixa de la producció: es poden fer els estudis d'un producte en un país, demanar el capital en un altre, instal·lar les fàbriques en un [de] tercer, situar els enginyers en un [de] quart, etc. El conjunt dels elements separats permet una producció realment mundialitzada, que optimitza cada cop les instal·lacions i la localització de manera que s'afavoreixin tota mena de beneficis i guanys [...]. Models teòrics optimistes pensen que la mundialització, sumada a Internet, permetrà suprimir estats i que donarà peu a una homogeneïtzació”* (1999: 65).

⁶ Cal plantejar la funció dels agents socials que conceben la xarxa (informàtica) per a contraprogramar i organitzar –i evidenciar– el que hom qualifica 'caos a la xarxa'. És una manifestació (resposta a l'oligopoli de la informació) que palesa la possibilitat d'alternativa social –i política– a través de les TIC.

Segons el context apuntat, com afecta l'homogeneïtzació econòmica a l'entorn ecològic i a les comunitats i cultures nacionals pel que fa al desenvolupament global? Aquest interrogant interpel·la l'economia política dels estats davant les contradiccions de les relacions socials i del model de les democràcies formals.

5. Equilibri ecològic i desenvolupament global dels pobles i comunitats.

L'economia del coneixement es configura com a baula determinant de l'economia transnacional: darrere el model econòmic existeix un model de creixement i un model de societat. Pel que fa al model de creixement, aquest ha d'estar en funció dels interessos i de l'estratègia de les principals empreses oligopolítiques: aquestes són les que decideixen, en darrer terme, la relació entre productivitat i extracció dels recursos. Quan parlem, doncs, d'un suposat 'equilibri' ecològic, hem de tenir prèviament en compte el procés creixent de liberalització dels mercats (l'economia s'independitza de la regulació política) per comprendre que, com apunta Wolfgang Sachs ("L'eficiència com a força destructiva. Conseqüències ecològiques de la globalització": 2000: 11) *"en el model mundial utòpic de la globalització econòmica la terra apareix com un espai homogeni, universal i permeable, on el els béns i el capital poden circular sense cap entrebanc. Hom se'l presenta com un enorme mercat on els factors de producció es compren allà on són més barats (global sourcing) i les mercaderies es venen allà on atenyen els millors preus (global marketing) [...]".* Això és el que pretén la liberalització dels mercats: assegurar pertot, mitjançant la força de selecció de la concurrència, l'ús eficient del capital, del treball, de la intel·ligència i també dels recursos naturals". Per tant, la globalització, com a mercat únic mundial, racionalitza el consum dels recursos, el quals han de ser seleccionats per a les funcions de reproducció del domini econòmic. Per aquesta raó, no ha d'estranyar que aquesta aparent racionalització o selecció es complementi amb una ampliació i acceleració de nous recursos. Nous recursos que s'adaptin a les necessitats productives, a la deslocalització i a la competitivitat de l'oferta. Aquest escenari demana, doncs, una desregularització o reglamentació per part dels estats. El lliurecanvi ha de ser prioritari entre les empreses transnacionals i són aquestes, en qualsevol cas, les que regulen el proteccionisme. Aquesta lògica remet a allò esmentat més amunt: *"Les noves regles que hom ha establert tendeixen a convertir les empreses transnacionals en subjectes sobirans, alliberats d'obligacions envers regions i comunitats polítiques. Per això s'elimina qualsevol proteccionisme favorable als estats, però per a substituir-lo per un proteccionisme favorable a les grans companyies"* (Sachs: 2000: 19). El que aprecien aquests mots és una concepció de treball suposadament eticopolític: els estats criden "l'interès comú" de

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

racionalització dels recursos, mentre que les xarxes empresarials (“cosmopolites”), que no pertanyen a cap territori, no poden ser dominades per cap acord. En aquest extrem és on cal situar l’economia –xarxa– del coneixement. Les conseqüències de la polarització de l’explotació del sòl són l’epifenomen del procés de concreció del poder econòmic dels països industrialitzats, que acceleren l’extracció de matèria primera en els països de la “perifèria” del capitalisme transnacional. D’aquesta manera es duu a terme aquella selecció d’extracció dels recursos segons la localització geogràfica i les necessitats de les empreses multinacionals: “selectiva” d’acord a l’abaratiment dels costos. Aquest és l’impacte ecològic actual: *“Amb la distribució del poder econòmic es transforma també la distribució de la càrrega ambiental en l’espai geogràfic. Si definim el poder, en un sentit ecològic, com la capacitat d’internalitzar, per una banda, els avantatges ambientals i d’externalitzar, per l’altra, els costos ambientals, es pot suposar que amb la prolongació de les cadenes econòmiques s’enceta un procés que en concentra els avantatges al capdamunt i els desavantatges al capdavall. Dit d’una altra manera: els costos ambientals que genera el procés transnacional de creació de valor augmentaran especialment als països del sud i de l’est mentre que les economies postindustrials seran cada vegada més “ecològiques”. De fet, al costat de nombrosos exemples particulars, avala aquesta interpretació també tota una sèrie de dades molt agregades relatives als fluxos materials internacionals. Així, la part del consum total de recursos que es fa a l’estranger és en el cas d’Alemanya el 35%, del Japó el 50% i d’Holanda el 70%. Com més petita és la superfície d’un país industrial, més gran sol ser la separació geogràfica entre els llocs on recau la càrrega ambiental i els llocs on recauen els avantatges de consum”* (Sachs: 2000: 19).

Si es vol arribar a una situació d’una certa harmonia o ‘equilibri’ del medi caldrà tenir en compte aquesta variable sobre la regionalització mundial de sobreexplotació del sòl i vincular aquesta “necessitat” de les agrupacions econòmiques capdavanteres a una concepció del creixement que encara preval sobre la socialització del desenvolupament: l’Índex de Desenvolupament Humà (qualitat de vida). Al capdavall, aconseguir la relació no-darwinista social entre ‘natura’ i ‘societat’ vol dir plantejar la prioritat de les necessitats no-artificials, la qual cosa prioritza, també, la centralitat de la reglamentació econòmica de les corporacions per davant dels interessos del neoliberalisme actual.

Aquest marc internacional planteja la qüestió del camí per arribar al ‘desenvolupament global dels pobles i comunitats’. La lliure circulació del capital en nom de la globalització permet desplaçar-se d’un lloc a l’altre sense necessitat d’establir cap lligam local. Un cop ha espoliat lliurement un territori pot abandonar-lo sense assumir els costos derivats d’aquesta explotació. Hi ha qui veu en aquesta “llibertat de mercats” un nou tipus de totalitarisme: el “globalitarisme” (Garnier, 2006). El procés d’internacionalització a través de la xarxa ha de plantejar si la globalització

s'orienta cap a l'homogeneïtzació identitària o si es compatibilitza la internacionalització econòmica amb la diversitat cultural de pobles o nacions. La 'globalització de la cultura', doncs, ha de ser pensada a través de l'hegemonia lingüística (actualment hi ha 6.000 llengües al món) i comunitària (envers els estats nacionals). Ara bé: quines llengües i quines cultures s'externalitzen i quines, en canvi, resten subsumides o substituïdes? I, en aquest mateix sentit, si existeix una ruptura o manca d'equivalència entre identitat individual i identitat comunitària, col·lectiva o nacional. A la base, però, roman el que cal entendre per cultura (concepció del món, formes de vida transmesa generacionalment a través de la llengua, de la història d'un territori, sistema d'organització política), i si ha de relacionar-se amb el poble emissor o bé ha d'esdevenir 'global' (l'hipotètic context postnacional).

Aquests aspectes, de debat vigent, no fan altra cosa que plantejar la recurrència a la identitat nacional (de vegades viscuda com a conflicte) davant la globalització. I, d'altra banda, permeten situar un doble escenari: qui controla els models de territorialització, de culturització? Per a respondre aquesta pregunta –com avancen alguns especialistes– cal introduir el concepte de 'glocalització', terme al·lusiú a la projecció global de les cultures nacionals, territorials. De fet, aquest debat reprèn l'antitesi entre 'universalisme' i 'localisme'. Es pot ser universal només a partir d'una determinada consideració del règim sociolingüístic, cultural, polític...? O bé la internacionalització és compatible amb llengües ara com ara subestats? El que queda clar, però, és el nou escenari al qual s'ha d'acabar la construcció de la identitat dins la societat de la informació. El nivell d'incertesa present es palesa perquè, com plantegen I. Marí & I. Tubella: *"els referents de construcció identitària clàssics com són la llengua, la cultura comuna o l'origen comú perden força i, en canvi, trobem nous referents d'identificació més transversals com la família, l'individu, o la força dels projectes personals, elements bàsics de la construcció de la identitat col·lectiva i aspectes clau de cohesió en la societat xarxa"* (2005: 122). Amb tot, malgrat aquest nou escenari, la identitat, és clar, roman com a fil conductor de la condició humana: *"la condició de ciutadà –segons Marí i Tubella– no només té a veure amb el fet que un estat reconegui el dret de ser-ho, sinó que sobretot té a veure amb pràctiques socials i culturals, i amb les estructures de comunicació on aquest ciutadà podrà formar-se, comunicar-se, veure's representat o representar-se a ell mateix i defensar i reclamar els seus drets"* (2005: 126).

Aquest context permet esbossar quatre opcions per a les cultures i pobles sense estat i, en general, quatre vies de models de relació intercultural: l'assimilacionisme, la tolerància, el multiculturalisme i el comunitarisme. Les dues primeres vies –pròpies de l'estat nació (organitzat regionalment) de planta mononacional (o sense reconeixement polític de l'hipotètic règim de plurinacionalitat)– es proposen d'anul·lar, assimilar, la cultura "no oficial" (=detenidora del poder polític de decisió) a la cultura dominant. La gradació

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

entre ambdues és de matís intern, ja que com a màxim es reconeix la diversitat cultural “sempre que no ocasioni inconvenients”. El reglament aplicat per aquestes dues vies parteix de l’homogeneïtat cultural, a partir d’una sola cultura i llengua, que resta legitimada, implícitament pel nacionalisme banal o nacionalisme d’estat. Les altres dues estratègies esmentades depenen d’una organització políticoterritorial confederativa o independent. Es tracta del reconeixement, en peu d’igualtat, de la diversitat lingüística, cultural i política, adscrita a cada formació social o nacional. La via comunitarista contempla, doncs, la projecció internacional de les cultures nacionals. Alain Touraine va plantejar -coetàniament als canvis socials i culturals dels anys seixanta- el sorgiment de la consciència nacionalitària (aquest autor parlava de les “consciències regionals”) com a resistència a l’homogeneïtzació estataltecnocràtica (1969 [1971]: 59).

Una qüestió que subjau a les quatre estratègies nacionalitàries al·ludides és el gradient de ‘neutralitat’ de l’estat-nació. Mentre que les dues primeres accepcions contemplem el ‘lliure joc’ d’interessos dels individus per sobre de les comunitats nacionals no reconegudes (=neutralitat suposada de l’estat), les dues opcions finals sí que reconeixen la compatibilitat de la territorialitat cultural, identitària, amb el pensament liberal. Es tracta, en aquest cas, de l’aplicació del liberalisme nacionalitari o definició de la *glocalització*: l’individu s’adscriu a un grup de pertinença nacional. En conseqüència el procés de mundialització econòmica no s’identifica amb un marc anacional (Resina, 2005).

Un dels teòrics principals que defensa la compatibilitat entre interessos individuals i col·lectius és W. Kymlicka (*Ciudadania multicultural*: (1995 [1999]). Segons aquest autor, la defensa del multiculturalisme no ha de ser contrària a la política identitària dels països receptors de població ni, doncs, ha de ser incompatible amb la identitat de cada territori. En aquest sentit, existiria l’àmbit de reciprocitat entre cultura pròpia i interculturalitat. El risc, o parany, de la multiculturalitat consisteix a promoure un mestissatge indiscriminat on les cultures dels pobles restarien diluïdes, anul·lades, a favor de les cultures estatals. L’estatalitat, contràriament, és un factor incorporat al neoliberalisme polític i econòmic.

Això no obstant, Kymlicka, a l’obra citada, apunta: “Tot i que els membres d’un nació (liberalitzada) no comparteixin valors morals, o maneres de viure tradicionals, continuen sentint-se profundament vinculats a la seva llengua i la seva cultura. De fet, és precisament el fet que la identitat nacional no es basi en valors compartits, allò que proporciona uns fonaments estables per a l’autonomia i la identitat individual. La pertinença cultural ens ofereix un context d’elecció comprensible, i un ferm sentiment d’identitat i de pertinença, al qual podem recórrer per afrontar qüestions sobre els valors i els projectes personals. I el fet que la identitat nacional no requereixi valors compartits també explica perquè, per a la teoria liberal, les nacions són les úniques apropiades. Els grups nacionals proporcionen un marc de llibertat i d’igualtat, com també un factor de reconeixement i de confiança mutus, que

poden articular els desacords i els dissens inevitables sobre les concepcions del bé que es donen en la societat moderna. En la mesura en què les coses són així, pot considerar-se que els drets diferenciats en funció del grup que protegeixen les cultures [minoritzades] són coherents amb els valors liberals i, alhora, els promouen" (1999: 137).

Les observacions d'aquest teòric del liberalisme comunitari plantegen, d'altra banda, l'aplicació de la llei de la subsidiarietat. És a dir, una tendència metodològica actual apunta que l'adequació *real, territorial*, entre estat i nació permet la gestió compatible dels recursos i dels béns econòmics. La reformulació de l'organització territorial revertiria en les polítiques públiques de benestar col·lectiu. La governabilitat aniria adreçada a la capacitat creixent de decisions dels governs locals i subestats. Aquesta opció permet especificar potencials àmbits d'influència economicopolítics identificats amb les regions econòmiques europees com, per exemple, l'Euroregió de l'Arc Mediterrani (EURAM).

El desenvolupament global, com hem vist en aquest apartat, no té perquè identificar-se unidireccionalment amb la via assimilacionista i de 'tolerància', de les cultures mundials. Aquest aspecte torna a retrotreure el debat en termes de condicions de possibilitat del desenvolupament harmònic sense canvi de sistema.

Els programes educatius haurien de tenir en compte aquest context per adequar els currículums (en aplicació del concepte de desenvolupament equitatiu i autoreferenciat) a unes relacions entre cultures que qüestionessin els processos de minorització a través de la substitució lingüística (glotofàgia) i d'identitat dels pobles.

3. Cloenda

Pierre Bourdieu és prou explícit a l'hora de constatar les limitacions del model de creixement aconduït pel capitalisme anomenat 'desorganitzat' (organització policèntrica, no centralitzada, en xarxa). *"[...] Avui s'instaura el regnat absolut de la flexibilitat, amb les contradiccions per temps determinat i les interinitats o les reiterades "reestructuracions de plantilla". Al si de l'empresa, a través de la concurrència entre filials autònomes, entre equips obligats a la polivalència i, en fi, entre individus, a través de la individualització de la relació salarial, que inclou la fixació d'objectius individuals; les entrevistes individuals d'avaluació; l'avaluació permanent; els augmentos individualitzats dels salaris o la distribució de primes en funció de la competència o els mèrits individuals; les carreres individualitzades; les estratègies de "responsabilització" tendents a forçar l'autoexplotació d'alguns quadres que, tot i ser simples assalariats sotmesos a una forta dependència jeràrquica, són alhora considerats responsables de les seves*

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

venes, de la seva producció, de la seva sucursal, del seu magatzem, etc., com si fossen "autònoms"; exigència d'"autocontrol" que estén la "implicació" dels assalariats d'acord amb les tècniques del "management participatiu" bastant més enllà del que són pròpiament càrrecs mitjans de les empreses. S'hi tracta, és clar, de tècniques de sotmetiment racional que, bo i imposant una sobrededicació al treball –i no sols als llocs de responsabilitat– i augmentant-ne la intensitat, tendeixen, al remat, a afeblir les referències i la solidaritat col·lectives." (2000:10).

El context indicat pel sociòleg francès és un retrat de la tipologia actual de les relacions de producció que, alhora, té unes traduccions en la dinàmica social: *"L'establiment pràctic del món darwinià de la lluita de tots contra tots, a tots els nivells de la jerarquia, que troba els ressorts de l'adhesió a la feina i a l'empresa en la inseguretat, el sofriment i l'estrès, no hauria pogut, sens dubte, reeixir de manera tan completa sense la complicitat de les disposicions precaritzades generades per la inseguretat i l'existència, a tots els nivells de la jerarquia i fins i tot als més elevats, especialment pel que fa als quadres, d'un exèrcit de reserva de mà d'obra esdevinguda dòcil per causa de la precarització i per l'amenaça permanent de l'atur. El fonament darrer de tot aquest ordre econòmic que es presenta sota el signe de la llibertat és, en efecte, la violència estructural de l'atur, de la precarietat i de l'amenaça d'acomiadament que implica: la condició de funcionament "harmònic" del model microeconòmic individualista és un fenomen de masses, l'existència de l'exèrcit de reserva dels aturats. Aquesta violència estructural pesa així mateix damunt d'allò que hom en diu el contracte de treball (sàviament racionalitzat i apartat de la realitat per la "teoria dels contractes"). Mai el discurs empresarial no havia parlat tant de confiança, de cooperació, de lleialtat i de cultura d'empresa en una època en què hom obté tothora l'adhesió fent desaparèixer totes les garanties temporals (les tres quartes parts de les contractacions són per temps determinat, la proporció d'ocupacions precàries no para de créixer, l'acomiadament individual tendeix a no estar sotmès a cap restricció) [...]. Entre aquests col·lectius, associacions, sindicats i partits, caldrà reconèixer-li un lloc especial a l'estat, l'estat nacional o –millor encara– supranacional, és a dir, europeu (etapa cap a un estat mundial), capaç de controlar i gravar amb eficàcia els beneficis obtinguts als mercats financers i, sobretot, de contrarestar l'acció destructiva que exerceixen aquests en el mercat del treball, tot organitzant, amb l'ajuda dels sindicats, l'elaboració i la defensa de l'interès públic que, es vulga o no, no sortirà mai, ni tan sols amb alguna errada matemàtica, de la visió de comptable (en un altre temps hom n'hauria dit de "botiguer") que la nova fe presenta, a hores d'ara, com la forma suprema de la realització humana" (Ídem: 10).*

La pregunta és si l'estat és realment capaç de regular el mercat, o si esdevé un legitimador d'aqueix "món darwinià" al·ludit. Sovint hem vist com els Estats han esdevingut autèntics motors d'estratificació social (Wacquant, 2007). Són els Estats els que obren o tanquen l'accés a una educació i una

formació professional adequades; els que fixen les condicions d'entrada i sortida del mercat de treball, dels acomiadaments o de les jubilacions; els que estipulen les condicions laborals i els criteris de consum; els que decideixen com es distribueix la riquesa i els béns bàsics de subsistència (des de l'habitatge, a la salut o als subsidis i ajuts socials); els que determinen l'ús de l'espai (mitjançant les polítiques de planificació i/o relegació urbana), etc. El procés de globalització ha estat acompanyat, doncs, d'un retrocés general de l'Estat del Benestar que ha afectat a les polítiques redistributives i al debilitament de les xarxes d'assistència i serveis socials, però també al paper de l'Estat a l'hora de crear infraestructures així com a la seva remissió de molts serveis públics que s'han acabat privatitzant ⁷.

El sistema educatiu hauria de plantejar-se aquest interrogant -a mode de la definida com a 'Nova sociologia de l'educació' de Paul Willis (relació entre escola i treball) i d'Henry Giroux (els 'professors transformamatus') Guerrero Seron (2003), Guadas (2004)- per a reflexionar *críticament* sobre el concepte de ciutadania: si és que es reproduïx un model de funcionalisme, no-conflictivista, o s'opta per una concepció socialment autodeterminativa, és a dir, que articuli una democràcia participativa des dels moviments socials i des d'àmbits de decisió. En definitiva, un retorn als postulats culturals i de crítica de la ideologia dominant i de l'alienació formulats per l'Escola de Frankfurt.

Bibliografia

ARACIL. R, OLIVER. J, SEGURA, A (1998): "El mundo actual. De la Segunda Guerra Mundial a nuestros días". Edicions Universitat de Barcelona, Barcelona, (pp. 403-407).

BATLLE, A, CERRILLO, A, FABRA, P: "Nous reptes per a política i el dret en lasocietat del coneixement" dins *Societat del coneixement*, UOC, Barcelona, (pp. 69-117).

BECK, U, GIDDENS, A, LASH, S (1997): "Modernización reflexiva. Política, tradición y estética en el orden social moderno", Alianza Universidad, Madrid.

BECK, Ulrich (1998): "¿Qué es la globalización?. Falacias del globalismo, respuestas a la globalización". Paidós. Barcelona.

⁷ El cas d'Espanya és especialment significatiu en aquest sentit -tal i com demostra Vicenç Navarro (2006)- quan tots els indicadors de cobertura social estan per sota de la mitja dels països de la UE-15.

Educació i Sostenibilitat? Sobre la Societat de la Informació i les Seves Contradiccions

BOURDIEU, P (2000): "L'essència del neoliberalisme", *L'Esquerra. Revista fundada per Joan Fuster*, 6, hivern, Servei de Publicacions de la Universitat de València, València, (pp. 6-11).

CAPEL, Horacio (1997): "Los inmigrantes en la ciudad. Crecimiento económico, innovación y conflicto social" a DELGADO, Manuel (ed.): *Ciutat i immigració. Debat de Barcelona (II)*, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Barcelona, (pp. 83-112).

COMAS, D (2002): "La globalización, ¿Unidad del sistema?: Exclusión social, diversidad y diferencia cultural en la aldea global" dins DDAA: *Los límites de la globalización*, Ariel, Barcelona, (pp. 85-113).

FORRESTER, Viviane (2001): "Una extraña dictadura", Anagrama, Barcelona.

GARNIER, Jean Pierre (2006): "Contra los territorios del poder. Por un espacio público de debates y... de combates", Virus Editorial, Barcelona.

CHOMSKY, Noam (2000): "El beneficio es lo que cuenta", Crítica, Barcelona.

GUADAS, A (2004): "La escuela como proyecto político-pedagógico emancipador; algunas ideas para nadar contra corriente" dins DDAA: *Educación, democracia y emancipación*. Diálogos. El Masnou (pp. 219-227).

GUERRERO SERON, A (2003): "Enseñanza y sociedad. El conocimiento sociológico de la educación". S.XXI. Madrid. (pp.227-236).

KYMLICKA, W (1999): "Ciudadania multicultural. Una teoria liberal dels drets de les minories". UOC/ Proa. Barcelona.

MARI, I, TUBELLA, I (2005): "Cultura, identitat i globalitat: la cultura i les cultures en la societat del coneixement" dins *Societat del coneixement*, UOC, Barcelona, (pp. 117-149).

NAVARRO, Vicenç (2006): "El subdesarrollo social de España: causas y consecuencias". Anagrama. Barcelona.

RAMONET, I (1999): "Geopolítica i comunicació de final de mil·lenni". Fundació Caixa de Sabadell, Sabadell.

RESINA, J.R (2005): "El postnacionalisme en el mapa global". CETC/ Angle editorial. Barcelona.

SACHS, W (2000): "L'eficiència com a força destructiva. Conseqüències ecològiques de la globalització". *L'Esquerra. Revista fundada per Joan Fuster*. 6, hivern, Servei de Publicacions de la Universitat de València, València, (pp. 11-21).

TOURAINÉ, A (1969 [1971]): "La sociedad post-industrial". Ariel. Barcelona.

TUBELLA, I et alia (2005): "Societat del coneixement". UOC. Barcelona.

VILASECA, J, TORRENT, J (2005): “Nova economia i e-business: cap a l’economia global del coneixement i el treball en xarxa” dins *Societat del coneixement*, UOC, Barcelona, (pp.31-69).

WACQUANT, Loïc (2007): “Los condenados de la ciudad. Guetos, periferias y Estado”. Siglo Veintiuno Editores Argentina. S.A. Buenos Aires.